

МАНАШ ҚОЗЫБАЕВ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ МЕМЛЕКЕТТІК МӘСЕЛЕ**Байдалы Р.Ж., Әбсаттаров О.**

Әлемде бірде – бір халық өткенін толық меңгерді деуге болмайды. Қазақ халқы қазақ мемлекетілігі жолындағы күресін бір күнге де тоқтатпай, таңқаларлық ерлік пен өміршеңдік танытып, басқа өркениеттер жетістігіне қосылу қабілеттілігін көрсетіп келеді. Бүгінгі қазақ мемлекеттілігінің – тамыры ежелгі замандардан келе жатқан ұзақ та тарихи дамудың жемісі, ол қазақ халқының топтасуына, оның этникалық аумағы мен тұтастығының нығаюына, қазақ халқының рухани және материалдық мәдениеті дамуының негізі. «Қасым, Хақназар, Тәуекел, Есім, Тәуке хандар тұсында қазақ хандығы нығаю және өрлеу кезеңдерінен өткен, Орта Азияда елеулі рөл атқарған орталықтанған мемлекет, біртұтас организм болды» [1, 8].

Мемлекеттіліктің қалыпты даму факторларының бірі халықтың саяси – ұлттық, тарихи – дүниетанымдық мәдениетін қалыптастыру болып табылады.

«Егер біз мемлекет болғымыз келсе, өзіміздің мемлекеттілігімізді ұзақ уақытқа құрғымыз келсе, онда халық руханиятының бастауларын түсінгеніміз жөн» [2, 273].

Тәуелсіздіктің таңы атқан тұста Қазақстан қандай мемлекет құрды, іргелі ел болу үшін недей міндеттерді шешу керек деген сұрақтар барша қазақстандықтарды барынша толғандырды. Тоталитарлық жүйенің коммунистік идеологиясы күйрегеннен кейін халық санасында бос кеңістік пайда болды. Осы уақытта Академик М. Қозыбаев бастаған Отандық тарихшылардың алдында қоғамның қайта түлеуі мен жаңғыруы үшін отарлық санадан арылуда, төл тарихымыздың «ақтандықтарын» ашып саралауда, Ұлы мұрат – Қазақ мемлекеттілігінің іргетасын бекіту мен қалыптастыруда, оның ұлттық дүниетанымын тарихи тұрғыдан қайта жүйелеу мен ұлттық – мемлекеттік идеология қалыптастыруда асқарлы міндеттер тұрды. Бұл тұрғыда ол алғаш рет Алматыдағы ғылыми–теориялық конференцияда «Егеменді мемлекет ретінде Қаз КСР-ның теорриториялық тұтастығы тұғырнамасының теориялық-методологиялық аспектілері деген тақырыпта баяндама жасады» [3, 4].

Онда академик М. Қозыбаев тәуелсіздіктің, дербес ұлттық мемлекетті нығайтудың

өзекті проблемалары мен Қазақстанның ғылыми тарихын жасаудағы зәру мәселелерін күн тәртібіне қою, оны жаңа тарихи жағдайға сәйкес қайта бағамдау, әсіресе кешегі тоталитарлық қоғам тұсындағы идеологиялық өктемдік салдарынан ұлттық тарихымыздың өрескел бұрмалануы, сол себептен көптеген белесті оқиғалар мен белгілі тұлғалардың тарих беттерінен өшіріліп ақандақ күйінде қалуын өзекті мәселелері етіп қойды. Демократиялық жағдайда өткен өміріміздің ақиқатын объективті түрде түсініп алумен бірге, белгілі саяси мақсаттар үшін тарихты бұрмалаушылықтар үнемі кездесіп отыраған. Осыны дұрыс ұғыну үшін қоғамдық сананы жаңарту, адамгершілік, демократиялық қоғам құру жолында тарихи ақиқатты айқындау жоғары дәрежедегі саяси мәдениет қажет. Осы саяси мәдениет ұлт тарихын ұлылаудан басталуы қажеттігін тарлан тарихшы өз уақытында көріп болжай білді.

Ғалымның пайымдауынша екінші мыңжылдықтағы ұлы табысымыз-қазақ мемлекетінің жаңғыруы, тәуелсіз ел болуымыз. Қазақстан дүниежүзілік қауымдастыққа мүше болып, мемлекеттік байрағымыздың әлем көгінде желбіреуі, аз уақыт ішінде мемлекетімізді шартарап танып үлгерді. Саяси – тәуелсіздік нәтижесі – Конституциямызды қабылдадық, ата тарихымызды зерттеуге, ұлттық тарихи сананы қалыптастыруға мүмкіндік алдық және ана тіліміз де мемлекеттік статуска ие болды, деген ойды білдіреді.

Онда әрбір тарихшының алдындағы Қазақстан тарихын тұтас саралау міндетін Манаш Қабашұлы дұрыс түсініп, мемлекеттік бағдарлама деңгейінде күн тәртібіне қойды. Қазақ тарихын зерттеуде қазақ халқы ендігі жерде, тайпалық шекарадан аттап өтіп, әр нәрсеге ұлттық мемлекеттік тұрғыдан қаралуы керек, – деген пікірін білдірді.

Кеңес дәуірі кезеңінде халқымыздың тарихы қарынға жабысқан талақ сықылды КСРО тарихына жабыстыра қосымша оқытып, халқымыздың тарихы бұлдыр, мемлекеттілігіміздің бастауы қайдан, қалай басталды деген сауалға жауап бере алмайтындай деңгейде баяндалды.

Академик М. Қозыбаев қазақ халқының этногенезі мен арғы – бергі тарихынан бастап,

мемлекеттіліктің қалыптасуының тарихнамалық мәселелері мен ұлт – азаттық қозғалыстың заңдылықтарын, шынайылығын ашуда, орталық саясат пен империяның өктемдік зұлтматтарын Кеңестік кезеңдегі тоталитарлық жүйенің үстемдігі мен озбырлығын әшкерлеуде, ұлт зиялыларының тағдыры мен азаттық күресін зерттеуде болашақ ұрпақ, ұлт, мемлекет үшін батыл қадамдарға барған, парасатты көшбасшысы ретінде жарқырай көрінді [4, 3].

«Қазақ тарихының «ақтаңдықтары» қазақ халқының шығу тегі, яғни этногенезінен басталды» деп, сонау көне дәуірлерден басталатын ұлт болып ұйысу кезеңдерінен бастап тарихты қайта зерттеуді ұсынды...[4, 11]. Ол өзінің «Тарихнама мәселесі толғандырады» атты мақаласында «Биылғы жыл ғана емес, екі ғасыр аралығы тарихқа мол жүк артады. Тәуелсіздік жарықтық жаңа сатыға көтеріледі. У–шу, тойтомалақ артта қалды. Қазіргі ең басты мәселе – ел болу» деп жазды [5, 3].

Егеменді елде халық тарихы – мәдени саналылыққа, естілікке ұмтылған сайын оның дүние танымдық сұранысы кеңейеді, мемлекет тәуелсіздігін, тұтастығын, тұрақтылығын нығайтуға күш салды. «Жаңа заманда тәуелсіз мемлекетіміз қалыптасып жатқан кезде халқымыздың шаруалары, жұмысшылары, зиялы қауымы ұлттық санаға әлеуметтік негізге, одан қалды республиканы мекендеген көп ұлтты халықтардың ұйтқысы боларлықтай дәрежеге көтерілуі күн тәртібінде тұрған мәселе. Ұлттық мемлекетте ұлттық негіз болуын әлем тарихы әйгілеген шындық» деп жазды ғалым [5, 98]. Қазақстандық қоғамды топтастыратын, ел тұтастығын, тұрақтылығын қамтамасыз ететін мәселелерді дер кезінде дөп басып айта алуы оның ғұламалығында, алысты болжайтын көргендігінде болса керек. Бүгінгі қазақ ұлтының өз мемлекеттілігін құрудың заңды иесі болу құқығына ие болуы – қазақ халқының жүздеген жылдардағы азаттық, тәуелсіздік үшін күресінің нәтижесі. Тоталитарлық сана өзінен – өзі жойылмақ емес, тамыры тереңде. Халықтың азат саналы, озық ойлы болуы оның рухани көсемдерінің іс – әрекеттеріне тікелей байланысты болмақ. Бұл жолда дарынды тарихшы, қоғам қайраткері М. Қозыбаевтың қазақ мемлекеттілігіне қатысты іргелі тарихи зертеулерінің соның ішінде, әсіресе ұлт – азаттық жөнінде және ұлт көсемдері мен зиялылары жайлы еңбектерінің орны бөлек. Ға-

лым ұлт – азаттық қозғалыстарды зертеуде, мемлекеттік құрылысты жаңаша танытуда бас болып тарихшылардың жаңа буынының бетін ұлт мүддесіне бұра білді.

Халық тарихы – сол халықтың тұлғалы перзенттерінің тарихи іс – қимылдарының тарихы. Азаттық күрес тарихы қазақ мемлекеттілігі үшін күрес тарихы, қазақ мемлекетінің рухани жаңару тарихы екендігін ашып көрсетті. «Ұлт – азаттық қозғалыстың негізгі мақсаты ұлтты езгіден азат ету, оның ұлттық мүддесін қорғайтын мемлекеттілігін, дербестілігін қалпына келтіру» [5, 20]. Дарынды ғалым, ғұлама тарихшы қазақ халқының ұлт – азаттық қозғалысын топтап саралап, сатылармен белестерге бөлді. Азат ойлы ұлттық сананы қалыптастыруда ұлт – азаттық қозғалыстың орны ерекше болды.

Ғалымның ел басына күн туған шақта қазақ хандарын тақта емес, ұрыс даласында сынға түскен, халықтың ары мен намысын қорғар қажырлы қайраткер екендігін өз еңбектерінде дәріптеуі, ақиқатын ашуы, ел санасына, ұрпақ жадында отан сүйгіштікті қалыптастыруда өшпес өнеге болатындығын болжағанын да жатыр. Сонымен қатар, ұлт – азаттық қозғалысты дүние жүзілік отаршылдыққа қарсы бағытталған қозғалыстың құрамдас бөлігі мен қазақ мемлекеттілігін қорғау жолындағы күрестің қаһармандары, әлем тарихындағы айтулы құбылыс және әлемдік тұлғалардың қатарында тұрғандығын ерекше атап өтеді. «Абылай хан тұлғасы жалаң, жадағай идеологияландырылған схемаға симайды. Ол өте алып та, тұңғыықтай терең де тұлға. Оны тудырған оның сол ғажайып қайшылықтарға, қиындықтарға толы заманасы. Оның есімі XVIII ғасырдағы. Еуразиялық континентте Орта Азия ғана емес, барша әлемдік тарихқа өзіндік құбылыс болып енді» деп, өзі бас болып Қазақ елінің атақты тұлғаларына арналған мерейтойлар мен басқосуларда сөйлеген сөздерінде де атап айтудан жалықан емес [6, 92].

М. Қозыбаев сол заманда хандық билік жүйесі батырлар мен билердің билігіне ұлашып, хандық өктемдікті шектей білгендігін әділ атап өтеді.

Үш кемеңгер ойшылдар заманында қалыптаса бастаған ұлттық – мемлекеттік бітім, болмысымыз бен біртұтастығымыздың үрдісі кешегі отаршылдық кезеңде де елдің елдігінің жоғалып кетуінен сақтап қалғандығын, Төле, Қазыбек, Әйтеке би сынды қайраткерлердің

дана, мемлекетшіл, көреген, дипломатшыл қасиеттерін өз еңбектерінде арқау етуінде көрініс тапты. Бұл Академик М. Қозыбаевтың бүгінгі тәуелсіз қазақ мемлекетін, қалыптастырудың осы кезеңдерінде саяси және құқықтық – сот жүйелерінде ұлттық, тарихи құндылықтарды ескеру қажетігін меңзегені болса керек.

Бәз біреулер айтқандай, қазақта мемлекет басқару істерінде демократиялық үрдістер қалыптаспаған деген жаңсақ пікірлерге ұлт – азаттық көтерілістердің өне бойында негізгі бастаушы күш халық демократиясы болғандығын айдай әлемге мойындатуы ғалымның елімізде және өзге тілдерде шетелде басылып шыққан еңбектерінде айқын көрініс тапқанын, ел, ұлт мүддесін қорғауда біржақты жаңсақ, отаршыл, шовинистік пиғылдарға өз уақытында тойтарыс беріп отырғанын академиктің «Дербес мемлекет құру, қазақ халқы егеменді ел болу – Абылай өмірінің түп қазығы. Қазақ тарихындағы Абылай құрған қазақ хандығы мемлекеттік дәрежеге көтерілмеді деу империялық ой – өлшемнің көрінісі болса керек» деген пікірлерінен байқаймыз [6, 85]. Бұл мәселелер бүгінгі тәуелсіз Қазақстан жағдайында да өз маңыздылығы мен өткірлігін ешқашан жоймақ емес.

Академик М. Қозыбаев ұлт – азаттық қозғалыстың қазақ мемлекетін қалыптастырудағы ерекше орнын жинақтама категория ретінде алып көрсетті біріншіден, жалпы ұлттық идеяны, екіншіден, көтерілістердің мақсаты – азат болу, тәуелсіздік, үшіншіден, көтерілістің басында ұлт тұлғаларының тұрғанын зертеулерінде ашып көрсетті. Ол қазақ қоғамының

рухани, тарихи жаңғыруы тәуелсіздігіміздің қайнар бұлағы, егеменді мемлекеттің іргетасының мызғымас тірегі екендігін, қазақстандық қоғамның идеялық топтасуы оны жарқын болашаққа бастайтын жол деп түсіндірді. Сонымен бірге, жас Қазақстан мемлекетінің мәдени – идеологиялық тұжырымдамаларын жасауда, халық тарихы мен саяси құрбандарды еске алу мен ұрпақтар сабақтастығына арналған мемлекеттік шаралардың басы – қасында Академик М. Қозыбаевтың тұрғанын құрметпен айта кеткеніміз жөн болар.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Қазақстан тарихы (көне заманнан бүгінге дейін). Бес томдық. II том. – Алматы: «Атамұра», 1998. – 640 б.

2 Назарбаев Н. Тарих толқынында. – Алматы: Атамұра, 1999. – 296 б.

3 Оңдасын Әшімов «Тарлан» // Егемен Қазақстан. – 2006 ж. 17 қараша.

4 Қозыбаев М.Қ. Ақтаңдақтар ақиқаты. – Алматы: Қазақ университеті. – 1992. – 272 б.

5 Қозыбаев М. Жауды шаптым, ту байлап. – Алматы: «Жалын», 1994. – 192 б.

6 Тұлғалар тұғыры / Құраст. І. Қозыбаев. – Алматы: «ҚазАқпарат», 2009. – 540 б.

Резюме

В данной статье рассматриваются актуальные проблемы государства и независимости, затронутые в научных трудах М. Козыбаева.

Conclusion

In this article actual problems of the state and the independence mentioned in scientific works of M. Kozybayev are considered.